

2015 | 1

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ TARTALOMBÓL

- *F. ROMHÁNYI BEATRIX*
KOLOSTORHÁLÓZAT – TELEPÜLÉS-
HÁLÓZAT – NÉPESSÉG
- *PÁLFFY GÉZA*
A SZAKÍTÁSOK ÉS KIEGYEZÉSEK
ÉVSZÁZADA
- *ERDŐDY GÁBOR*
SZALAY LÁSZLÓ, A POLITIKUS
- *DÉNES IVÁN ZOLTÁN*
SZEKFŰ GYULA BETHLEN GÁBOR-KÉPE
- *SZILÁGYI MÁRTON*
A MARTINOVICS-ÖSSZEESKÜVÉS
ELÍTÉLTJEINEK BÖRTÖNVILÁGA

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVII. ÉVFOLYAM, 2015. 1. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,

R. VÁRKONYI ÁGNES], SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,

SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

F. Romhányi Beatrix: Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz	1
Pálffy Géza: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban	51
Erdődy Gábor: Szalay László, a politikus	67
Dénes Iván Zoltán: Szekfü Gyula Bethlen Gábor-képe	97

MŰHELY

Szilágyi Márton: Elviselni az elviselhetetlent. A Martinovics-összeesküvés elítéltjeinek börtönvilága	121
Halász Iván: A nemzetközi felügyelet alatt élő lengyel városállamok az 1939 előtti Európában: Krakkó és Danzig szabad városok	131

MÉRLEG

A magyarországi Anjou-kutatások francia és olasz szemmel	155

MEGEMLÉKEZÉS

R. Várkonyi Ágnesről (1928–2014) (<i>Péter Katalin</i>)	175
Katus László (1927–2015) (<i>Szász Zoltán</i>)	178

R. Várkonyi Ágnesről

(1928–2014)

Ágnesnek teljes, mindenben sikeres élete volt. A teljességet és a sikert jórészt magának köszönhette, részint pedig családi adottságok segítették hozzá. Saját, másoktól független, de az is lehet, hogy örökölt tulajdonsága volt a rendkívüli kötelességtudat. Minden önkéntes vállalását kiválóan teljesítette és minden rábízott feladatot lelkiismeretesen látott el. Semmilyen munkától nem ózdkodott és semmilyen munkát nem végzett kedvetlenül. Öröm volt tanítani őt, irányítani a tevékenységét, öröm a keze alatt dolgozni; ahogy korban előrehaladt, képességeinek más-más oldala került közel a környezetéhez. Ha egy szóval kellene jellemezni, Várkonyi Ágnes tehetséges ember volt. Emellett szembeötlő a gyerekkori képein, hogy milyen szép.

Diák korában, közvetlenül a háború után, még nem volt üveg az iskola ablakain, amikor egyik tanára különleges könyveket vitt be a saját könyvtárából, hogy segítse Ágnes felkészülését az egyetemre. Mert egyetemre akart járni, ami a cinkotai tanítónőképző líceum tanulóinál, akik közé tartozott, nem következett természetesen. De Várkonyi Ágnes kiverekedte magának a lehetőséget. Előbb az angol-kisasszonyoknál gimnáziumi érettségit tett, aztán beiratkozott a pesti egyetemre, ahol akkor volt hallgató, amikor a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemből – sok fázisban és többek között – az Eötvös Loránd Tudományegyetemet kialakították. Az átszervezéssel egyidejűleg került Várkonyi Ágnes a rossz származásúak kategóriájába. Apja vármegyei tisztviselő volt, anyja járásbírói írodában dolgozott; gyerekkükre a fordulat éve után enyhén szólva nem várt fényes pálya. Addigra azonban Ágnes hihetetlen teljesítőképessége és könnyed munkabírása már nyilván közzismertté vált. Nem kiszorították az egyetemről, hanem felszólították, hogy vegyen fel egy új szakot, a levéltárost. Ezzel, illetve mert nyilvánvalóan jól lehetett őt hasznosítani, összeköttetésbe került a szakma legjobbjaival. Különböző kisegítő munkákat bíztak rá a Magyar Országos Levéltárban és az MTA Történettudományi Intézetében. Mire megkapta a diplomát, mindenki ismerte. Szinte természetesen került 1951-ben az intézetbe, ahol neves emberekből álló, kellemes baráti kör tagja lett. Niederhauser Emil köré szerveződtek. Velük járt Várkonyi Ágnes úszni és kirándulni, valamint Niederhauser vitte el Ágnest Sárközi Márta híres szabad szellemű zugligeti társaságába. Bibó István és Hajnal István is járt oda. Hamar kiderült, hogy Várkonyi Ágnesnek az összejövetelek tagjai közül Ruttkay Kálmán a legfontosabb.

Ruttkay különleges ember volt. Egyik kiváló tanítványa, Ferencz Győző azt írta róla, hogy „személyiségének van valami kisugárzása, és a pusztá gondolat,

hogy itt él a városban, segít a mindennapokban”. Aztán kering róla egy kis anekdotaszerű történet: Ruttkay angol hadifogságban volt, amikor az egyik ór londoni látogatása előtt megkérdezte tőle, mit hozzon ajándékba neki. Ruttkay Kálmán a John Donne-összest kérte és kapta meg. A történetben azonban nem az ajándékba kért könyv az érdekes. Az elképesztő az, hogy hadifogoly az özrőjével ilyen, barátinak nevezhető kapcsolatba kerül. Tényleg sajátos kisugárzás kell hozzá. A kívülálló Kálmán finoman ironikus szellemességét és őszinte öniróniáját élvezte. Várkonyi Ágnes többször nyilatkozott arról, miszerint nemcsak a magánéletben, a szakmában is mindent Ruttkay Kálmánnak köszönhet. Ötven éven át éltek együtt a látható jelek szerint meghitt, boldog házasságban. Ez alatt az idő alatt alakult ki Várkonyi Ágnesben az a meggyőződés, amelyről többször is beszélt: a családot minden más elé kell helyeznünk. Két okos és szép lányt szült. Több szakmai lehetőséget elhárított magától miattuk. De a lemondást egyrészt megengedhette magának; így is ragyogó karriert futott be. Másrészt megvolt a gyümölcse. Ágnest a családja sok változást hozó, zűrzavaros korunkban nyugalommal és békével vette körül. A Ruttkay lányok, Zsófi és Eszter gyerekei tehetséges, vállalkozó szellemű fiatal emberek lettek. Nekik és szüleiknek köszönhető, hogy Ruttkay Kálmánnak és Várkonyi Ágnesnek szép öregsége volt. És ők segítették át Ágnest a férje halála felett érzett szörnyű megrázkódtatáson. Majdnem négy évig élt még közöttük özvegyen.

Az első könyve jóval a kislányok születése előtt, 1951-ben jelent meg. A Vak Bottyán néven ismert híres hadvezérről, Bottyán Jánosról szólt, akinek a Rákóczi-szabadságharcban volt kimagasló szerepe. A könyvet akkor közismert népszerűsítő sorozatban adták ki. Nagy tudományos jelentősége nem volt. Mégis ezzel a kis munkával indult el Várkonyi Ágnes azon az úton, hogy a Rákóczi-szabadságharc és személyesen II. Rákóczi Ferenc legnagyobb szakértőjévé váljék. Szorosan kapcsolódott ide másik nagy témája, a historiográfia. Mert a kurucok neves történetírójáról, Thaly Kálmánról kellett volna kurucos szemléletű életrajzot írnia, de tárgyilagos biográfia lett belőle, Várkonyi Ágnest azonban megragadták a történetírás módszertanának problémái; újra meg újra visszatért hozzájuk. Harmadik kedves témája a történeti ökológia lett. Várkonyi ebben nem egyszerűen kimagaslót alkotott, hanem ő hozta létre Magyarországon a történeti ökológiát mint önálló tudományt.

1989-ben írta meg tanulmányát *Folyóvizünk, amelyből élünk* címmel a *Valóságban*. Magyarország akkor a rendszerváltás vitáitól volt hangos. A bős–nagymarosi vízlépcső építése különösen heves indulatokat váltott ki. Ebben a feszült politikai légkörben hívták meg Várkonyi Ágnest a Duna Kör egyik összejöveteleire. Valószínűleg egyszerűen környezetvédelem-történeti előadást vártak tőle. Az sem lett volna kis teljesítmény, de ő egy lépcsővel magasabbra lépett, és bemutatva hallgatóinak egy új tudomány alapjait. Az előadás szövege jelent meg a *Valóságban*, és nagy sikert aratott. Jelentős hatása volt: hamarosan megkezdődött a történeti ökológia oktatása az ELTE-n. A történet nagyon jellemző Ágnesre. Összeköttetésben állt a politikával, bár egyáltalán nem volt politikus alkat. A szakmában időnként dülő heves elvi vitákba sem igen avatkozott be. De nem

zárkózott el, és ha hívták, elment. Ha pedig már ott volt valahol, letett valami érdemlegeset az asztalra: a Duna Körnek a történeti ökológiáról írt, az úgynevezett Molnár Erik-vitában az abszolutizmus államformájának különböző vonatkozásairól publikált jelentős tanulmányokat. A sok összefüggést a politika és a történetíró között lehetetlen mind felsorolni. Várkonyi Ágnes – vagy ahogyan tudósként nevezte magát, R. Várkonyi Ágnes – hivatalos publikációs listája az MTA honlapján csak 2012 őszéig, amíg feltöltötték, 484 tételt tartalmaz. A tételek között vannak esszék és többkötetes nagy munkák, a békekötések természetéről, Rákóczi gyerekkoráról, a reneszánsz kultúráról, kertekről és katonai élelmezésről szóló könyvek vagy tanulmányok. Ágnes a történeti témák végtelen, bonyolult szerkezetű soráról írt.

Az életműnek minden sokoldalúsága ellenére is vannak gondolati gócpontjai. Vagy talán éppen azért alakultak ki benne jelentős eszmei egységek, mert Várkonyi Ágnes a legtöbb ötletét, illetve eredményét sokszor, sokféle szempontból járta körül. Az időről, konkrétan az idősíkok kapcsolatáról felállított töprengései nemcsak egyes jelenségekre, hanem a múlt értelmezésére általában is érvényesek. E gondolatcsoport logikailag abból a felismerésből indult ki, hogy a múltba saját jelenünkől lépünk vissza – a kettő csak együtt nyerhet értelmet. Másrészt a múltnak is vannak adott jelenei, Várkonyi művében kiemelten Rákóczi Ferenc, Zrínyi Miklós, Thököly Imre vagy Zrínyi Ilona élete. Mit, mikor akartak megvalósítani? Elképzeléseik mikor realizálódtak? Hogyan viszonyul a történeti cselekvő szándéka és a szándék megvalósulása, megvalósítása egymáshoz? Ezekre az ezoterikusnak tűnő kérdésekre Várkonyi Ágnes kézzelfogható, világos válaszokat keresett. Egyértelmű álláspontja természetesen nem lehetett; nem is törekedett arra, hogy ilyet találjon. Sok helyen, sok összefüggésben írt az időről. Egy másik lényeges gondolati gócpont Várkonyi Ágnesnél inkább a magyar történelemmel függ össze, de ennek is van általánosítható tartalma. Európa és Magyarország vagy Magyarország és Európa lehetne a neve. E probléma tágabb értelemben a kölcsönösségről szól. Mert Várkonyi szerint Magyarországot nem egyszerűen az tette a Nyugat részévé, hogy az ottani kultúrában gondolkozott. Az egyszerű tény helyett sokkal bonyolultabbat fogalmazott meg. Azt állította, a lényeg abban van, miszerint Magyarország nemcsak elhozott értékeket Európából, hanem vitt is oda értékeket. És Ágnes mindig hangsúlyozza: a 16–17. századról beszél, amikor Magyarország legnagyobb része a török birodalom hatalma alá tartozott. Végül a harmadik nagy egysége Várkonyi Ágnes szakmai gondolatkészletének magára a történészre, a történetíró munkájára vonatkozik. A történésznek arra kell szerinte vigyáznia, hogy kutatása folytatható legyen. Vagyis saját gondolatmenetünk, szakember mivoltunk mintegy magától értetődően határozza meg munkánk módszerét és tartalmát, de nem tekinthetjük magunkat öntörvényűnek. Röviden és vulgárisan: munkánk legyen az éppen folyó diskurzusok része. Ha úgy tetszik, eredményeinket a nagy egészhez fűzött hozzászólásként adjuk elő.

Várkonyi Ágnes elégedett lehetett életműve hatásával. Publikációira itthon és külföldön tudósok generációi hivatkoznak folyamatosan. Eredményei felett voltak viták, és sokan fejezték ki az egyetértésüket vele. Szakmai súlyát jól szemléltetik

közelmúltbeli események. Az elmúlt év elején fejezte be egy általa vezetett OTKA-kutatócsoport a tevékenységét. Vállalkozásuknak a „Magyarország a kora újkori Európában” címet adták, nemzetközi stáb dolgozott benne, és remek munka nyomán ragyogó eredményekkel zárult. Több konferencia rendezése mellett tanulmányköteteket adtak ki itthon és külföldön. Az első művek bemutatóján még részt tudott venni, az újabbakat azonban már a témavezető jelenléte nélkül fogja megismerni a szakma. Várkonyi Ágnes még élt, de már nem tudott elmenni arra a konferenciára, amelyet „R. Várkonyi Ágnes historiográfiai munkássága tiszteletére” rendeztek szakértők tavaly novemberben a magyar történetírásról.

Péter Katalin

CONTENTS

STUDIES

- Beatrix F. Romhányi: Monastic Network – Settlement System – Population.
On the demographic changes of the medieval Hungarian Kingdom 1
- Géza Pálffy: The Century of Ruptures and Compromises:
The History of the Kingdom of Hungary in the Seventeenth Century from a New Perspective 51
- Gábor Erdődy: László Szalay the Politician 67
- Iván Zoltán Dénes: Gyula Szekfü's Image of Gábor Bethlen 97

WORKSHOP

- Márton Szilágyi: To Bear the Unbearable. The Prison-World of the Convicts
of the Martinovics Conspiracy 121
- Iván Halász: Polish City-states under International Supervision in Pre-1939 Europe:
Cracow and Danzig as Free Cities 131

REVIEW ARTICLE

- Researches on the Angevin Monarchy in Hungary from an Italian and French Perspective 155

COMMEMORATION 175

E SZÁMUNK SZERZŐI

DÉNES IVÁN ZOLTÁN, az MTA doktora, eszmetörténész (Budapest) • ERDŐDY GÁBOR, az MTA doktora, egy. tanár (ELTE) • ARMAND JAMME, directeur de recherche (CNRS, Paris) • HALÁSZ IVÁN PhD, tud. főmunkatárs (MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet), a Sziléziai Egyetem (Opava) Közpolitikai Karának vendégprofesszora • VINNI LUCHERINI (Università degli Studi di Napoli Federico II) • SERENA MORELLI (Seconda Università degli Studi di Napoli) • PÁLFFY GÉZA, az MTA doktora, tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • PÉTER KATALIN, az MTA doktora, kutató professor emeritus (MTA BTK TTI) • F. ROMHÁNYI BEATRIX, a történelemtudományok kandidátusa, tanszékvezető egy. docens (Károli Gáspár Református Egyetem) • SZÁSZ ZOLTÁN, a történelemtudomány kandidátusa, ny. tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • SZILÁGYI MÁRTON, az MTA doktora, egy. tanár (ELTE)

ELTE=Eötvös Loránd Tudományegyetem

MTA BTK TTI=Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható

Ára: 1000 Ft
Előfizetőknek: 850 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáman: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézetében
(1014 Budapest, Úri utca 53.,
telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A Történelmi Szemle 2015-ös évfolyamának
megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap és
a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

nka

Nemzeti Kulturális Alap

